

О.В. ШЕВЧЕНКО

Національний університет внутрішніх справ

УДК (0.94.58)343.2+343.95(477)

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.117 КК УКРАЇНИ¹

Розглянуто суб'єктивну сторону вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Вказано, що саме наявність особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або відразу після них, за якого вона неспроможна в повній мірі розуміти характер своїх дій та керувати ними, і зумовлює зменшену суспільну небезпечність цього злочину, у порівнянні з іншими видами вбивств.

Притягнення до кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів (стаття 117 КК України) викликає на практиці труднощі при кваліфікації та винесенні вироку в суді у зв'язку зі складністю тлумачення певних понять та положень цього складу. Немає єдності в тлумаченні ст.117 КК України і в юридичній літературі, між тим актуальність цього набирає останнім часом особливої важливості.

Суб'єктивна сторона складу умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини розглядає психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння.

Так, у кримінально-правовій науці сформоване певне положення щодо кримінально-правової оцінки дій винної особи, згідно з яким такі дії підлягають кваліфікації за ст.117 КК України, якщо під час вчинення вбивства своєї новонародженої дитини мати знаходилася в особливому психічному і фізіологічному стані, який послаблює її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними. Саме наявність такого особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або відразу після них, за якого вона неспроможна в повній мірі розуміти характер своїх дій та керувати ними і зумовлює зменшену суспільну небезпечність цього злочину, у порівнянні з іншими видами вбивств. Відомо, що процес пологів суттєво відображається на всьому організмі жінки, у тому числі на її психіці. Медичною наукою і практикою підтверджено, що в процесі пологів жінка не у завжди віддає собі звіт у своїх діях, певною мірою втрачає контроль над власною поведінкою, що в її психіці часто є деякі відхилення від норми. Посилення заходів охорони материнства, кваліфіковане медичне обслуговування вагітних жінок, у тому числі в процесі пологів – все це створює умови для поліпшення стану жінки-рожениці, але не усуває повністю вказані особливості. Слід також відмітити, що певні психофізичні зміни у жінки спостерігаються не тільки під час пологів, але й протягом усієї вагітності. У медичній літературі утверд-

лася думка, що протягом вагітності жінки “переважають проміжні депресивні форми психозів, сплутаність понять, страх, самозвинувачення і значно рідше стан збудження” [1, с.159]. Саме психічний і фізичний стан жінки в період пологів, що ослаблює її здатність керувати своїми діями, є основною причиною визнання дітовбивці привілейованим складом вбивства.

Однак ні в назві статті, ні тим більш в диспозиції, не вказується на наявність особливого психофізіологічного стану як обов'язкової ознаки складу злочину – це в свою чергу породжує певні проблеми при застосуванні зазначеної статті на практиці.

При з'ясуванні такого стану, як правило, беруться до уваги наступні характерні особливості, по-перше – вчинення цього злочину зумовлене емоційною напругою, викликаного вагітністю і пологами та психічними процесами, що їх супроводжували (страхом або соромом, подружньою зрадою, матеріальними та іншими соціально-побутовими проблемами); по-друге – такий тимчасовий психічний розлад послаблює здатність жінки усвідомлювати дії та керувати ними у зв'язку з чим вона є обмежено осудною [2, с.289].

Однак, на нашу думку, зазначені чинники не обов'язково пов'язані один з одним. Так, наприклад, страх, сором, сімейний конфлікт, матеріальні проблеми тощо, скоріше за все слід віднести до так званої “психотравмуючої ситуації”, за якої жінка знаходиться в стані емоційної напруги ще під час вагітності. І не завжди така складна психологічна ситуація призводить до стану психічного розладу, за якого послаблюється можливість жінки усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними (обмежена осудність). Отже, в аспекті дослідження чи встановлення наявності особливого психофізіологічного стану доцільніше відокремлювати поняття психотравмуючих умов (які в більшій мірі визнаються в якості соціальних чинників і, безпосередньо, стану психічного розладу (медичний показник), за якого жінка фактично визнається обмежено осудною. Так, психотравмуючі умови можуть супроводжувати вагітність жінки, а під час пологів і в короткий проміжок часу після них, вони спроможні спрово-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Гуторова Н.О. (НУВС).

кувати психічний розлад. Однак, в однаковій мірі психотравмуючі умови можуть викликати психопатичний стан ще до пологів.

Вважається, що пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення матір'ю вбивства своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них, повинен визнаватися саме психопатичний стан, який призвів до психічного розладу, що не виключає осудності особи, але значно послаблює можливість усвідомлювати такі дії та керувати ними. Виходячи з закону, у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України від 7.02.2003 р. у п.21 щодо застосування ст.117 КК України відсутнє посилання на особливий психофізичний стан жінки-роженниці під час пологів або відразу після пологів. Вважаємо, що такий стан речей є алогічним, оскільки ч.2 ст.135 КК, у якій передбачена відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, та у разі, коли винна особа сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан, якщо ці дії вчинені матір'ю новонародженої дитини, чітко визначено, що кримінальна відповідальність за такі дії настає за умови, що матір не перебувала в обумовленому пологами стані.

На нашу думку, в тексті статті повинно безпосередньо вказуватись на наявність психопатичного стану або психічного розладу, який послаблює можливість матері усвідомлювати свої дії та керувати ними під час скоєння злочину.

В літературі була виказана думка, що вбивство новонародженої дитини матір'ю, яка знаходилася "в нормальному стані під час пологів", повинно тягти за собою відповідальність на загальних засадах, тобто не за ст.117 КК України, а за п.2 ч.2 ст.115 [3, с.47]. "Нормальний стан" означає відсутність психотравмуючих ситуацій та психічних аномалій. Наявність психічного розладу, що не виключає осудності, характеризується психічними аномаліями, які встановлюються за допомогою судово-психіатричної та психологічної експертизи.

Не всі дослідники виходять з того, що, якщо вбивство скоєне під час або одразу ж після пологів, необхідне встановлення особливого психічного стану жінки, оскільки цього не треба робити з точки зору конституції складу. Так, Л.Л. Кругліков однозначно вказує, що при вбивстві під час або одразу ж після пологів, певні відхилення в психофізичному стані рожениці, які впливають на можливість усвідомлення нею своєї поведінки та прийняття рішення, презюмуються законодавцем, і ця презумпція оголошується незаперечною [3, с.134]. Тому, якщо в певному випадку з'ясується, що пологи пройшли гладко і не викликали будь-яких помітних психічних розладів, але, тим не менше, мати з якихось міркувань вбила дитину під час або одразу ж після пологів, скоєне повинно кваліфікуватися не на загальних підставах ("просто" вбивство), а як умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

При визначенні в якості пом'якшуючої обставини цього виду вбивства психічного розладу, який послаблює можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними (обмежена осудність), необхідно також зазначити це в тексті статті. Якщо цього не зробити, виникнуть проблеми при

застосуванні ст.117 КК України на практиці, оскільки притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину в стані обмеженої осудності передбачене в ст.20 КК України. По суті це дає підстави для кваліфікації дій матері як умисного вбивства, передбаченого п.2 ч.2 ст.115 КК України, але з урахуванням тієї обставини, що злочин був вчинений нею в стані обмеженої осудності, оскільки ч.2 ст.20 КК України визначає, що визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Злочин, передбачений ст.117 КК України, є умисним. Це значить, що він може скоюватися як з прямим, так і непрямим умислом. Інакше кажучи, ст.117 КК України підлягає застосуванню як в тому випадку, коли скоєне свідчило про те, що мати дитини усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності), передбачала можливість чи неминучість настання смерті дитини та бажала її настання, так і коли скоєне свідчило про те, що мати дитини передбачала реальну можливість настання її смерті, не бажала, але свідомо припускала настання смерті або відносилося до неї байдуже. На підтвердження цього висновку наведемо позицію М.С. Доброгаєвой [5, с.15], яка відзначала, що мотивами протиправних дій жінок були або продумане позбавлення від небажаної дитини, або вбивство з відчуття образи на чоловіка, з метою "помсти", з бажання "досадити", або умисне вбивство новонародженої дитини, що стає на заваді "приватного життя". При вивченні особливостей цих жінок було виявлено значне переважає психопатичних рис.

У науці кримінального права існує неоднозначна кримінально-правова оцінка дій матері в залежності від моменту виникнення умислу на скоєння вбивства своєї новонародженої дитини. З одного боку вважається, що момент виникнення у матері умислу на вбивство своєї новонародженої дитини на кваліфікацію не впливає, але відмічається, що зазначена стаття застосовується і тоді, коли умисел виник ще до пологів, а був реалізований під час родового процесу або відразу після нього. Тобто, якщо мати ще до початку пологів вирішила вбити свою дитину, її дії все рівно слід кваліфікувати за ст.117 КК України.

З іншого боку, при аналізі суб'єктивної сторони цього складу злочину, може сформуватися протилежна думка, за якою вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини вчинено із заздалегідь обдуманим умислом, слід кваліфікувати за п.2 ч.2 ст.115 КК України, а за наявності підстав – і за іншим пунктом ч.2 ст.115 КК України. Стосовно першої точки зору слід відмітити, що така позиція базується на аналізі диспозиції ст.117 КК України, в якій чітко визначена головна ознака цього злочину, а саме його час (під час пологів, або відразу після них). Отже, закон не вимагає встановлення наявності ніякого особливого стану психіки при кваліфікації дій винної особи, головне при кримінально-правовій оцінці дій винної особи встановити час вчинення злочину. Одночасно слід визнати, що таке положення закону спростовує соціальну обумовленість зменшеної суспільної небезпеки цього злочину.

Досить цікаве вирішення цієї проблеми можна побачити в кримінальному законодавстві Голландії, у якому розмежовується вбивство матір'ю новонародженої дити-

ни при наявності умислу на вбивство, що виник у момент пологів або відразу ж після них, та вбивство дитини матір'ю з умислом, що сформувався задовго до пологів. Відповідальність (кваліфікація) настає за двома різними складами (ст.ст.290 та 291 КК Голландії) зі строками покарання від 6 до 9 років ув'язнення [6].

На наш погляд, як вже зазначено вище, у тексті статті повинна бути відображена така суттєва ознака, як перебування матері під час вбивства в особливому психофізіологічному стані. Адже саме наявність такого стану, а не стільки факт вбивства під час пологів або після них, визначає соціально-правове обґрунтування віднесення складу злочину, передбаченого ст.117 КК України до привілейованих. Такий стан обов'язково повинен бути відображений в диспозиції ст.117 КК України, з метою запобігання неправильному застосуванню зазначеної статті на практиці.

Конструкція ж ст.117 КК України в її теперішньому вигляді дозволяє кваліфікувати за нею дії винної особи незалежно від того, чи знаходилася жінка на момент вчинення вбивства в особливому психічному стані або ні. Визначальним для кваліфікації є момент вчинення вбивства, під час пологів або відразу ж після них. Отже, ст.117 КК України потребує законодавчих змін. Суспільна небезпечність дій, якою б вона не була (у нашому випадку зменшена), повинна ясно і чітко визначатися не шляхом розширеного тлумачення, а шляхом вдалого законодавчого конструювання відповідної статті.

Якщо ж смерть дитини була спричинена з необережності, то кримінальна відповідальність матері, на нашу думку, виключається.

Щодо цієї проблеми, більшість дослідників обмежуються констатацією, що даний злочин передбачає умисну форму вини, не коментуючи ситуацію, коли смерть дитини спричинена матір'ю з необережності. Правда, іноді в літературі можна зустріти ствердження, що в цьому випадку мати повинна відповідати за необережне спричинення смерті за ст.119 КК України.

На наш погляд, у відповіді на поставлене питання є певні складності. Злочин, передбачений ст.117 КК України, відноситься до злочинів з привілейованим складом. Як відомо, до такої категорії відносяться і злочини, передбачені ст.116 та 118 КК України. Але питання про необережне спричинення смерті стосовно складів злочинів, передбачених ст.116 та 118 КК України, вирішується законодавцем по-різному. Наприклад, необережне спричинення смерті при необхідній обороні та в стані афекту не тягне за собою відповідальності.

Виникає питання: якщо мати перебувала в стані обмеженої осудності й спричинила дитині з необережності смерть, то чи підлягає вона взагалі відповідальності в даному випадку? На нашу думку, кримінальна відповідальність в подібних випадках дітовбивства повинна бути виключена, оскільки жінка під час або одразу ж після пологів перебуває у ненормальному психічному стані, зумовленому станом її організму та розладом нервової системи, що заважає їй адекватно сприймати та оцінювати дійсність.

Такої ж думки дотримується Л.І. Тіміна, яка пише, що якщо вбивство новонародженої дитини скоюється матір'ю з необережності, то більш послідовним та правильним є, з точки зору особливих характеристик злочину, не

притягувати до кримінальної відповідальності, оскільки в період пологів та відразу після них психічний стан роже-ниці виключає можливість вимагати від неї належної обачності й уважності до дитини, а як відомо, саме ці обставини являють собою причину необережної злочинності [7, с.19]. Якщо мати, під час пологів або відразу після пологів вчиняє діяння, суспільну небезпечність якого не усвідомлює, настання наслідків у вигляді смерті новонародженої дитини не передбачає, та за обставинами справи не могла їх передбачати, то має місце казус (заподіяння шкоди без вини). В свою чергу відомо, що випадкове заподіяння шкоди не тягне за собою кримінальної відповідальності через відсутність суб'єктивної сторони (вини).

Таким чином, можна зробити наступні висновки: основною причиною, що пояснює зменшену суспільну небезпечність умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини порівняно з іншими видами умисних вбивств, є наявність особливого психофізичного стану у матері-роже-ниці в момент скоєння злочину. Такий стан виникає у жінки як результат фізичного і психічного впливу процесу пологів на організм та психологічний стан матері-роже-ниці, який послаблений травмуючою життєвою обстановкою та різними негативними факторами (як то розлучення з батьком дитини, смерть близької людини, пияцтво чоловіка, матеріальні труднощі). Перебуваючи в сильному фізичному та психічному потрясінні під час пологів або відразу після пологів, жінка неспроможна в повній мірі керувати своїми діями або віддавати собі звіт в них, не може визначитися з правильною поведінкою та скоює вбивство новонародженої дитини. Певні психофізичні зміни у жінки спостерігаються не тільки під час пологів, а й на протязі всієї вагітності, коли в жінки спостерігаються проміжні депресивні форми психозів, страх, самозвинувачення.

Вважається, що підставою пом'якшення покарання за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини є особливий психофізичний стан матері-роже-ниці. Але виходячи з діючого положення закону встановлення наявності особливого стану психіки при кваліфікації дій винної особи не потрібно, головне при кримінально-правовій оцінці дій винної особи встановити час вчинення злочину (під час пологів або відразу після пологів).

Отже, на нашу думку, у тексті статті необхідно вказати таку важливу ознаку, як наявність психопатичного стану або психічного розладу, який послаблює можливість матері усвідомлювати свої дії та керувати ними під час скоєння злочину, що і обумовлює обмежену осудність матері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скребанский К.К. Учебник акушерства. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 1946. –460 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5.04.2001 р. /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. –К.: Кантон, А.С.К., 2003. –1104 с.
3. Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. –Саратов, 1996. –218 с.
4. Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве. –Воронеж, 1985. –294 с.
5. Доброгаева М.С. Психотические состояния после-

родового периода и их судебно-психиатрическое значение: Автореф. дис... канд. мед. наук. –М., 1972. –20 с.

6. Уголовный кодекс Голландии /Науч. ред. Б.В. Волженкин. –СПб.: Юрид. центр пресс, 2001. –509 с.

7. Тимина Л.И. Ответственность за детоубийство по

советскому уголовному праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 /Всесоюз. юрид. заочн. ин-т. –М., 1980. –24 с.

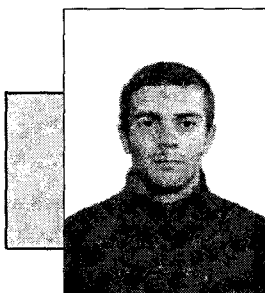
Надійшла до редколегії 30.12.2004

ШЕВЧЕНКО О.В. СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ.117 УК УКРАИНЫ

Рассмотрена субъективная сторона убийства матерью своего новорожденного ребенка. Указано, что именно наличие особого психофизиологического состояния женщины во время родов или сразу после них, во время которого она не в состоянии в полной мере понимать характер своих действий и руководить ими, и предопределяет уменьшенную общественную опасность этого преступления, по сравнению с другими видами.

SHEVCHENKO O.V. SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIME STIPULATED BY ITEM 117 CC OF UKRAINE

The subjective side of murder is considered by mother of the newborn child. It is specified, what exactly presence special psychology-physiological conditions of the woman during sorts or right after them during which she is not capable in full to understand measures character of the actions and to supervise over them, and predetermines the reduced public danger of this crime, in comparison with other kinds.

С.М. ЩЕРБАКОВСКИЙ

Національний університет внутрішніх справ

УДК 347.948:343.23

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОКРЕМИХ ОБСТАВИН КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ¹

Розглянуті можливості використання спеціальних знань у встановленні окремих елементів складу корисливо-насильницьких злочинів.

У науковій та навчальній літературі при викладі методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів (розбійні напади, грабежі, вимагання та ін.) не приділяється належної уваги залученню обізнаних осіб для встановлення окремих обставин злочинів на основі використання спеціальних знань [1, 2]. Особливості використання спеціальних знань обумовлюються значною складністю розкриття й розслідування даної категорії злочинних діянь, необхідністю доказування більшого обсягу обставин у порівнянні з іншими злочинами.

Метою статті є усунення відзначеного пробілу й демонстрація сучасних можливостей спеціальних знань у встановленні окремих елементів складу корисливо-насильницьких злочинів.

Відомо, що специфіка розслідування, а значить і специфіка застосування спеціальних знань, обумовлюється особливостями самих злочинних діянь. Відносно корис-

ливо-насильницьких злочинів це пов'язано з тим, що зазіхання при їх вчиненні здійснюється як мінімум на два об'єкти, що багато в чому визначає специфіку роботи слідчого.

Відомості про предмет злочину. Для встановлення предмета злочину, жертви, потерпілого, визначення шкоди, заподіяної потерпілому, неможливо обійтися без залучення фахівців. Відповідно до п.1 ст.76 КПК України для встановлення причин смерті й характеру тілесних ушкоджень обов'язкове призначення експертизи. Судово-медичний експерт на основі своїх спеціальних знань встановлює причину та час настання смерті, наявність й механізм утворення тілесних ушкоджень, визначає важкість шкоди здоров'ю (що необхідно для правильної кваліфікації злочину), давнину заподіяння ушкоджень, знаряддя, якими вони були заподіяні та ін. Вивчення матеріалів кримінальних справ показало, що предметом зазіхання корисливо-насильницьких злочинів були: гроші, коштовності, речі, апаратура, автомашини, антикваріат тощо. Одержання різноманітних відомостей про предмет злочин-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Гасенко В.І. (НУВС).